

Д 81

3449-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ДУДКА ТЕТЯНА ЮРІЇВНА

УДК 378(091) «19» (043.3)

**НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ КРАСЗНАВСТВО В ДІЯЛЬНОСТІ
УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ (XIX – 20-ті рр. XX ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2012

8475

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник –

доктор педагогічних наук, професор
ВОВК Людмила Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри теорії та історії
педагогіки.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
ОБОЗНИЙ Василь Васильович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри туризму;

кандидат педагогічних наук, доцент
РОЗСОХА Антоніна Павлівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
завідувач аспірантури.

Захист відбудеться «9» лютого 2012 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «5» січня 2012 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.Д.Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Спрямованість освітньої парадигми на формування особистості, її підготовку до умов життя передбачає поглиблення знань про довкілля, історію рідного краю, регіональну самобутність. На всіх етапах історії України поширення краєзнавчої грамотності й освіти сприяло суспільному, економічному, культурному та національному розвитку держави.

Звернення до освітньо-краєзнавчого досвіду діяльності університетів України ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. у ретроспективному аспекті актуалізує потребу формування в особистості світогляду, ціннісних орієнтацій, почуття любові до рідної місцевості, виховання патріотизму та подальшої національної самоідентифікації.

Впровадження прогресивних краєзнавчих історико-педагогічних традицій ґрунтується на аксіологічних, акмеологічних, людиноцентристських показниках і відповідає вимогам Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття).

Упродовж ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. в університетах Наддніпрянського краю закладалися основи науково-педагогічного краєзнавства. Викладачі різного профілю зібрали цінний місцевий матеріал, який широко використовувався у навчально-виховній системі. Через залучення до освітнього процесу краєзнавчих компонентів Д. Багалію, М. Драгоманову, К. Кесслеру, М. Лавровському, Х.Роммелю, А. Синявському вдалося систематизувати навчальний матеріал. М.Дринов, В. Пассек, О. Потєбня, В.Розов та інші, диференціювавши краєзнавчі знання, практично застосовували їх у викладацькій діяльності. Змістовні праці прогресивних педагогів і нині необхідний інструментарій для визначення теоретико-методологічних основ та провідних ідей науково-педагогічного краєзнавства.

Системний аналіз джерелознавчої бази розкриває багатоаспектність краєзнавчо-педагогічної проблематики. Філософське осмислення розвитку освіти шляхом уніфікації культурних традицій регіонів відображено у дослідженнях В.Андрущенка, М. Возняка, І. Кресіна, В. Лутая, В. Сарбея. Питання розвитку особистості шляхом пізнання складних систем засобами краєзнавства розглянуто у психологічних і психолого-педагогічних працях М. Антонюка, І. Беґа, М.Боришевського, С. Максименка, В. Москальця. Освітньо-краєзнавчим спрямуванням наповнені доробки М. Драгоманова, М. Корфа, С. Русової, К.Ушинського; В. Курило, Н. Побірченко. Трактуванню краєзнавства як форми навчально-виховного процесу допомогли напрацювання, що сприяли визначенню форм організації навчання (В. Бондар, І. Лернер, Ю. Мальований, В. Паламарчук, О.Пометун,). Генезис краєзнавства на основі розвитку національної системи освіти та педагогічної думки України дослідили В. Вихрущ, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, С.Золотухіна, О. Сухомлинська, М. Шеремет. Освітні аспекти підготовки педагогічних кадрів простежили Н. Бібік, О. Дубогай, Г. Падалка, О. Падалка, С.Сисова. Питання краєзнавчо-освітньої спрямованості зусиль учителя розкриваються у творчих доробках В. Обозного, В. Матіяш. Аналіз персоніфікованої педагогічно-краєзнавчої спадщини міститься у дослідженнях А. Розсохи, Н. Дудник. Становлення та розвиток вітчизняного шкільного краєзнавства у процесі

історичного розвитку на дисертаційному рівні розкрили В. Бенедюк, Н.Бескоровайний, В.Бугрій, Н. Рудницький, М. Рябко, М. Соловей.

Однак, за всієї багатогранності вивчення проблем освітнього краєзнавства, на сучасному етапі відсутні наукові праці, які б комплексно досліджували науково-педагогічну сутність краєзнавства в історичному аспекті, забезпечували його інтегрованою системою знань про рідний край та населення території України. Більшість авторів акцентують увагу на особливостях творчого шляху окремих освітян-краєзнавців, їхній участі у суспільно-політичному житті, не виокремлюючи їх внеску у дослідження теоретико-методологічних проблем. Відсутні також розвідки про діяльність і роль наукових осередків при класичних університетах Наддніпрянської України у процесі генезису краєзнавства як напрямку педагогічних знань.

Зважаючи на те, що проблема становлення та розвитку науково-педагогічного краєзнавства в Україні не стала предметом спеціального наукового дослідження. Вище викладене зумовило вибір теми дисертаційної роботи **«Науково-педагогічне краєзнавство в діяльності університетів України (XIX – 20-ті рр. XX ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає тематичному плану наукової роботи кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Історія освіти і педагогічної думки України в контексті завдань підготовки вчителя».

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №9 від 28 квітня 2009 року) та рішенням Міжвідомчої Ради, що координує наукові дослідження з педагогічних і психологічних наук в НАПН України (протокол № 7 від 27 жовтня 2009 року).

Мета дослідження: виявити й узагальнити тенденції розвитку теоретичної спадщини та організаційно-педагогічної діяльності учених університетів України (XIX – 20-х рр. XX ст.) з проблеми науково-педагогічного краєзнавства; проаналізувати характерологічні особливості предметної інтеграції науково-краєзнавчих знань у системі підготовки фахівців досліджуваних закладів та освіти учнівської молоді; науково осмислити ретроспективу впровадження історичного досвіду у сучасних умовах.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань:**

- проаналізувати ідею становлення педагогічного краєзнавства в умовах вітчизняного соціокультурного поля;
- з'ясувати та конкретизувати сутнісні характеристики краєзнавчо-освітньої спрямованості підготовки майбутніх фахівців в умовах університетської освіти (XIX – 20-х рр. XX ст.);
- дослідити характер науково-педагогічної спадщини з проблем освітнього краєзнавства;
- розкрити системність впровадження краєзнавства як педагогічної технології та змісту освіти в навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів.

Об'єкт дослідження – педагогічне краєзнавство в контексті історії освіти і педагогічної думки України.

Предмет дослідження – теоретична спадщина й організаційно-педагогічні умови розвитку науково-педагогічного краєзнавства в діяльності університетів України (XIX – 20-х рр. XX ст.).

Методологічну основу становлять принципи історизму, цілісності, об'єктивності, системності, унікальності; здобутки історичної та історико-педагогічної науки, рукописи, архівні джерела; праці з освітньо-краєзнавчої проблематики досліджуваного періоду; сучасні дослідження з історії вітчизняної педагогічної думки й освітнього краєзнавства. Логіка залучення цього методичного інструментарію мотивована передусім поліфакторністю об'єкта дослідження, особливостями відбору та опрацювання джерельної бази.

Методи дослідження:

- *загальнонаукові* – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, класифікація архівних і рукописних матеріалів, періодичних видань та історико-педагогічних джерел дали змогу проаналізувати тенденції становлення і розвитку науково-педагогічного краєзнавства в діяльності університетів Наддніпрянської України (XIX – 20-х рр. XX ст.);
- *історико-ретроспективний метод* дозволив комплексно вивчити об'єкт і предмет дослідження;
- *пошуково-бібліографічний метод* допоміг опрацювати фонди і описи архівних, музейних і бібліотечних каталогів;
- *персоналістично-біографічний метод* дав змогу з'ясувати внесок конкретних педагогів-краєзнавців у розвиток досліджуваної проблематики;
- *хронологічний метод* допоміг послідовно відстежити генезис освітнього краєзнавства в досліджуваних навчальних закладах;
- *системно-структурний метод* дозволив дослідити краєзнавчо-освітню спрямованість підготовки фахівців у вітчизняних університетах.

Джерельну базу дослідження склали матеріали фондів: Центрального державного історичного архіву України м. Києва (533 – Київський військовий губернатор; 705 – Південно-Східний районоохоронний відділ; особові персоналізовані фонди М. Максимейка, М. Пильчикова, Л. Рейнгарда, Самборських - 2042, 2047, 2051, 2053); Державного архіву міста Києва (154 – Київське відділення товариства класичної філології та педагогіки; 307 – Економічне товариство студентів Київського університету). Використано матеріали Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського – ф. III, ф. VIII, ф. X, ф. XXVII, ф. 65, що віддзеркалюють педагогічні погляди окремих учених. Було опрацьовано джерела НБУ імені В. Вернадського, матеріали державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського НАПН України, наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського Національного університету імені Т. Шевченка, наукової бібліотеки НПУ імені М.П. Драгоманова, науково-педагогічної бібліотеки Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (відділ краєзнавчої літератури), Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. Франка (краєзнавчий відділ)

У процесі дослідження розглянуто періодичні видання окресленого історичного періоду: «Український Вісник», «Вільна українська школа», «Учитель», «Харківські відомості», «Журнал Міністерства народної освіти», «Російська школа», «Освіта», «Школа і життя»; звіти та записки про краєзнавчу науково-педагогічну діяльність вищих навчальних закладів України XIX – початку XX століть, зокрема: «Записки Київського товариства природодослідників», «Звіт про стан і діяльність Київського імператорського Університету св. Володимира за 1907 р.».

Хронологічні межі дисертації охоплюють період XIX – 20-х рр. XX століття. *Нижня межа* зумовлена періодом заснування на території Наддніпрянської України університетів та впровадженням науково-педагогічного краєзнавства як складової змісту підготовки фахівців. *Верхня межа* позначена соціально-політичними, культурно-освітніми змінами (реструктуризацією системи вищої освіти, зокрема університетів); переорієнтацією науково-краєзнавчого показника змісту в площину регіональних та економічних завдань.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Наддніпрянщини (терени Правобережної, Лівобережної, Слобідської та Південної України), яка у досліджуваний період поділялася на Київський, Харківський і Одеський навчальні округи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше у вітчизняній педагогічній науці на основі аналізу архівних і рукописних матеріалів, періодичних видань та історико-педагогічних джерел комплексно досліджено теоретико-методологічну сутність краєзнавства як педагогічного феномена в єдності його витоків, предмета, основних понять, змісту, принципів, засобів, методів та форми цінніснозорієнтованого педагогічного процесу; розкрито системність впровадження краєзнавства як педагогічної технології, змісту освіти у навчально-виховний процес університетів та загальноосвітніх закладів; систематизовано внесок представників університетів досліджуваного періоду, які презентували краєзнавство у контексті педагогічної, наукової та громадської діяльності як засіб поширення знань про свій край; введено до наукового обігу матеріали про краєзнавчо зорієнтовану науково-педагогічну спадщину діячів університетів (А. Андржейовського, В. Талієва, Г. Танфільєва, В. Черняєва);

уточнено парадигмальність концептів «педагогічне краєзнавство», «науково-педагогічне краєзнавство»; систематизовано спадщину з педагогічного краєзнавства А. Краснова, Д. Семенова, В. Совинського, К. Феофілактова, О. Худзинського;

набуло подальшого розвитку осмислення науково-педагогічного краєзнавства як змісту, форми, засобу, принципу й методу навчання та виховання; наукове обґрунтування ідей представників вітчизняного освітнього краєзнавства щодо підготовки майбутнього учителя.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що зміст, положення та висновки роботи: розширюють спектр наукових знань про характер історико-педагогічних процесів, які відбувалися на території України в досліджуваний період; висвітлюють маловідомі сторінки та персоналії історії;

можуть послуговуватися для подальшого наукового вивчення у галузі історії освіти та педагогічної думки України.

Зроблені узагальнення можуть бути використані для практичної розробки положень національного змісту навчання і виховання у загальноосвітній та вищій школі; у підготовці підручників і навчальних посібників з теорії та історії педагогіки, історії української науки й культури, географії, етнографії, народознавства, краєзнавства, українознавства; у процесі викладання курсів і спецкурсів у вищих навчальних закладах та системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Сформульовані положення та висновки дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка №07-10/138 від 24.01.2011 р.; довідка №07-10/139 від 24.01.2011 р.), ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди (довідка №107 від 02.02.2011 р.).

Апробація результатів дослідження. Наукові результати та висновки дисертаційного дослідження доповідалися і обговорювалися на: засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2008–2011 рр.); звітно – науковій конференції викладачів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за 2008 р. «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 5–6 лютого 2009 р.); науковій сесії, присвяченій 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2010).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено в 11 публікаціях, із них 9 – у фахових виданнях, 2 – у матеріалах конференції.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження має вступ, три розділи, загальні висновки, список використаної літератури та джерел (367 позицій). Загальний обсяг роботи складає 196 сторінок, з них основна частина – 162 сторінки. У дисертації представлено 3 таблиці і 2 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, що досліджується, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, конкретизовано мету, завдання, об'єкт і предмет, методологічні основи та методи дослідження, джерелознавчу базу, розкрито наукову новизну і практичну значущість одержаних результатів, а також зазначено апробацію результатів дисертації, перелік публікацій та структуру роботи.

У першому розділі **«Освітньо-краєзнавча діяльність як науково-педагогічна проблема»** досліджено умови становлення педагогічно-краєзнавчих ідей та їх детермінацію на краєзнавчу науково-педагогічну практику в умовах університетів України (XIX – 20-ті рр. XX ст.); розкрито теоретико-методологічну сутність краєзнавства як педагогічного феномена в українській науково-педагогічній літературі.

Проаналізовано пропедевтичний характер появи в Україні освітнього краєзнавства, формування його теоретичних і практичних засад. Зокрема, акцентовано увагу на тому, що педагогічно-краєзнавчі ідеї існували в Україні ще за часів Київської Русі (IX – XIII ст.) – у братських школах, колегіумах, Києво-Могилянській та Острозькій академіях. Прагнення пізнати навколишнє середовище та ідентифікувати себе в ньому, зазначав П. Могила, зумовлювалося духовно-психологічними особливостями вихованців. З цієї метою вчений організував відкриття на території міста Києва першої паркової зони.

Підкреслюється, що народне краєзнавство виступало складовою частиною традиційної культури. Свідченням цього зорієнтованість народних обрядів, звичаїв, свят на виховання у дітей шанобливого ставлення до природи краю.

Розглянуто підходи вітчизняних педагогів в яких виховний потенціал краєзнавства розкривається як: середовище існування, самовизначення та самовдосконалення (А. Бачинський); чинник становлення ціннісних орієнтацій (А. Самборський); основа формування чуттєвого досвіду (І. Бардач). Обґрунтовується, що видатний український філософ-педагог Г. Сковорода один із перших закликав оберігати природу краю, оскільки вона слугує засобом духовного збагачення особистості. Завдяки подвижницькій діяльності українських освітян, краєзнавча науково-педагогічна практика стала генетичним продовження педагогічно-краєзнавчих ідей.

Узагальнення прогресивних педагогічних поглядів вітчизняних діячів на досліджувану проблему дало змогу конкретизувати рівень розробки ними наступних питань: становлення особистості в процесі виховання свідомого ставлення до природи краю (Т. Шевченко); формування наукового світогляду шляхом спостережень за особливостями довкілля (К. Ушинський); пробудження у вихованця емоцій та почуттів завдяки проведенню екскурсій (Х. Алчевська); активізація пізнавальної діяльності через спостереження за природою (М. Костомаров).

Синкретичний та інтегративний характер педагогічного краєзнавства зумовив поліаспектність його вивчення. В історико-педагогічному контексті досліджувана проблема розглядається як: зміст (М. Драгоманов, М. Корф, С. Русова, А. Гациський), принцип (І. Маньков, Я. Руднев), форма (Д. Менделєєв, М. Пирогов), метод (Г. Матюшин, М. Скоткін), засіб (К. Кесслер, О. Лохвицький) ціннісно зорієнтованого освітнього процесу.

Краєзнавство як педагогічний феномен, характеризується своєрідністю об'єкта й предмета дослідження, а також дидактичного базису, побудованого на проблемах: зв'язку навчання з життям; виховання регіональної культури; формування здатності оцінювати естетичні властивості природи краю; пробудження інтересу до вивчення культурно-освітніх здобутків різних територіальних одиниць; національної спрямованості освіти; просвіти широких верств населення.

Розкрито такі аспекти проблеми педагогічного краєзнавства: філософський – збереження національної ідентичності та уніфікація культурних традицій кожного регіону; психологічний – функціонування психіки на основі внутрішньо регулюючих факторів людської життєдіяльності та пізнання складних систем спрямованих на синергетичні процеси ціннісного становлення особистості.

Вивчення науково-педагогічної літератури показало, що джерела в яких розглядається проблема педагогічного краєзнавства умовно диференціюються на: напрацювання, що розкривають традиції й тенденції формування освітнього краєзнавства в Україні; історико-теоретичні доробки побудовані на аналітичному розгляді краєзнавчо-педагогічного змісту і діяльності товариств, з'їздів, національних рухів; персоніфіковані праці, де висвітлено краєзнавчий зміст просвітницької діяльності і творчої спадщини окремих персоналій.

Аналіз дефініцій «педагогічне краєзнавство», «науково-педагогічне краєзнавство» розкрив їх історико-педагогічну сутність закладену у вітчизняній теоретичній спадщині освітян XIX – 20-х рр. XX ст. Послідовний і системний розгляд джерельної бази дав змогу сформулювати авторське тлумачення досліджуваної категорії: науково-педагогічне краєзнавство являє собою інтегровану навчально-виховну і наукову діяльність вищого навчального закладу, спрямовану на професійне становлення та розвиток особистісно-значущих якостей вихованця шляхом пізнання особливостей краю. Гносеологічно науково-педагогічне краєзнавство вміщує два основні контексти – науково-профільний (історичне, географічне, біологічне та ін.) та педагогічний (освітнє і виховнє).

У дослідженні окреслено періоди, що відображають стан вивчення феномену науково-педагогічного краєзнавства в історико-педагогічних джерелах. I-й період – поч. XIX ст. – проблематика науково-педагогічного краєзнавства розкривалася в системі діяльності класичної університетської освіти. II-й період (серед. XIX – поч. XX ст.) характеризувався формуванням теоретико-методологічних засад науково-педагогічного краєзнавства, що дало змогу запровадити до навчальних планів вітчизняних загальноосвітніх закладів освітнього краєзнавства. III-й період – 1917-1925 рр. – у межах тогочасної освітньої системи дослідження спрямовувалися на осмислення краєзнавства як змісту, форми, принципу, методу та засобу навчально-виховного процесу.

В процесі наукового пошуку з'ясовано, що вітчизняне освітнє краєзнавство є окремою педагогічною проблемою, яка має свій об'єкт та предмет дослідження, а також дидактичну структуру. Домінуючим чинником становлення науково-педагогічного краєзнавства в Україні як напряму знань та виду діяльності (освітньої, наукової, громадської), його змістовного й загальнотеоретичного структурування у XIX ст. стала поява на території Наддніпрянщини університетів – Харківського, Київського, Новоросійського.

У другому розділі «Краєзнавчо-освітня спрямованість підготовки фахівців в університетах Наддніпрянської України (XIX – 20-ті рр. XX ст.)» розкрито системність впровадження краєзнавства як педагогічної технології та змісту освіти в навчально-виховний процес університетів; охарактеризовано краєзнавчо-освітню спрямованість підготовки майбутніх фахівців в університетах періоду, що досліджується; проаналізовано характер науково-педагогічної спадщини діячів університетів з проблем освітнього краєзнавства.

Опрацювання джерелознавчої бази дало змогу встановити, що в період, який досліджується не було чіткої офіційної регламентації стосовно того, якою має бути дидактична система нововідкритих університетів Наддніпрянської України.

Прогресивні діячі, педагоги активно працювали над розробкою краєзнавчо орієнтованого змісту, форм, принципів, методів і засобів навчання та виховання.

Документальний матеріал дав можливість виявити, що системність впровадження краєзнавства як педагогічної технології, змісту освіти у навчально-виховний процес досліджуваних університетів зумовлювалася об'єктивною потребою українського народу розвиватися на національно-краєзнавчому ґрунті (М. Корф, М. Максимович, М. Халанський). Вчені вважали, що почуття любові та поваги до рідних просторів - пропедевтичний етап формування у майбутніх фахівців національної самосвідомості.

В умовах університетів XIX – 20-х рр. XX ст. функціонувала схема не лише засвоєння, а й використання краєзнавчо орієнтованих знань уже в процесі навчання і практики, осмислення їх у єдності дисциплін. Підкреслено, що розв'язання однієї з основних освітніх проблем – формування творчого мислення у майбутнього фахівця, стимулювання інтересу до вивчення регіональних особливостей не можна було забезпечити лише використанням підручників та змістом аудиторних занять.

Ефективність краєзнавчо-освітньої підготовки майбутніх фахівців в університетах Наддніпрянщини в досліджуваній період залежала від низки умов:

- чіткого дотримання краєзнавчо зорієнтованих дидактичних принципів: зв'язку теорії з практикою (В. Талієв, К. Феофілактів), систематичності та послідовності (М. Лавровський, Я. Каретніков), свідомості та активності (І. Гохгут, К. Єльський), науковості (С. Куторга, І. Стрезневський), наочності (А. Синявський, А. Шидловський), народності (М. Костомаров, М. Лунін);

- систематичного використання простих засобів навчання краєзнавчого змісту (А. Валицький «Програма-конспект курсу педагогіки», М. Лавровський «Пам'ятки старовинного виховання», Х. Роммель «Дидактика і методика»);

- організації аудиторної і позааудиторної діяльності на основі краєзнавчо-матеріальної бази – бібліотек (А. Валицький, В. Пассек), науково-дослідних кабінетів (І. Криницький), лабораторій (Г. Танфільєв), музеїв (Д. Багалій, О. Лохвицький), архівів (В. Антонович, М. Дринов), ботанічних садів (В. Черняєв), обсерваторій (К. Кесслер, О. Клосовський);

- функціонування при університетах краєзнавчо спрямованих наукових товариств, серед яких: класичної філології та педагогіки (А. Лобода), філотехнічне (Гізе), природниче (О. Браунер), історико-філологічне (В. Недлер, Є. Редін), «Товариства наук» (Г. Успенський, В. Черняєв), природодослідників (А. Краснов, І. Леваківський), а також педагогічних відділів, гуртків та вечірніх курсів. Краєзнавчо-освітня діяльність науково-дослідних товариств реалізовувалася шляхом: організації екскурсій, експедицій, розкопок в регіонах України; публікації результатів досліджень («Записки Київського Товариства природодослідників»); проведення зборів і дискусій, просвітництва широких верств населення.

Підтверджено, що освітньо-краєзнавча діяльність викладачів досліджуваних університетів була спрямована на урізноманітнення дисциплін і форм звітності студентів, а також на організацію естетично-екологічних заходів (екскурсії по території краю, створення природоохоронних товариств тощо) (табл. 1).

Таблиця 1.

Краєзнавчо-освітня спрямованість підготовки фахівців в університетах
Надніпрянської України (XIX – 20-ті рр. XX ст.)

Навчальні дисципліни	Найпоширеніші форми реалізації краєзнавчо-педагогічного імперативу (за місцем навчання)	Форма звітності студентів
Географія; геодезія; природнича історія.	<i>Аудиторні заняття:</i> - лекції; - практичні заняття;	- складання географічних карт по місцевості, історико-краєзнавчих характеристик території, літературних описів краю; - комплектування краєзнавчої літератури, старовинних і нових різномасштабних карт, планів і схем краю; - опрацювання археологічно-краєзнавчих матеріалів; -збір притаманних місцевості мінералів і гірських порід; - обробка етнографічних і фольклористичних матеріалів -виконання письмових завдань (вправ) з дискусійних питань дидактичного змісту; - доповіді про відкриття краєзнавчого характеру в різних галузях науки.
Ботаніка; сільське господарство; агрономія.	- семінарські заняття; - краєзнавчі інструктажі;	
Історія зоології; загальна зоологія; орнітологія; теріологія; гельмінтологія; малакологія; ентомологія; іхтіологія; систематика ссавців, птахів, риб.	<i>Позааудиторні заняття:</i> - прогулянки; - екскурсії; - експедиції; - стаціонарні дослідження і спостереження в регіоні; - інструкцій по методах проведення науково-краєзнавчих досліджень; - збір етнографічних і фольклористичних матеріалів;	
Хімія.	- робота в лабораторіях, дослідних кабінетах, музеях, товариствах;	
Літературознавство; лінгвістика.	- збір і дослідження стародруків і рукописів;	
Слов'янознавство; всесвітня історія; вітчизняна історія.	- археологічні розкопки; - організація етнографічних виставок;	
Історія виховання; теорія виховання; історія педагогіки; теорія педагогіки; дидактика.	- ознайомлення з кращими краєзнавчими засобами навчання і виховання; - написання статей для загальноуніверситетських видань.	

Проведений історико-педагогічний аналіз свідчить, що для всіх навчальних дисциплін, які викладалися в університетах Наддніпрянської України упродовж XIX – поч. XX ст. система аудиторних занять характеризувалася відносною уніфікацією. Позааудиторні заняття та форми звітності студентів у кожного предмета були індивідуальні, оскільки відображали специфіку конкретного наукового напрямку (табл. 1).

Функціонування в досліджуваних університетах окресленої історичної епохи значної кількості дисциплін сприяло наповненню краєзнавчим компонентом змісту, форм, методів, засобів, принципів навчання та виховання, забезпечило раціональніше використання навчальної й методичної літератури (табл. 1). Взаємозв'язок різних напрямків науки розглядався, як важливий механізм осмисленого пізнання вихованцями процесів і явищ, які відбувалися на території рідного краю.

Зазначається, що потреба у формуванні краєзнавчо обізнаного спеціаліста конкретної соціальної системи потребувала від представників університетів співвіднести складові процесу краєзнавчо-професійної підготовки із завданнями вчити та виховувати. Доведено, що діяльність викладачів будувалася на ідеї індивідуального розвитку, громадянської і національної свідомості та відповідальності.

Дослідження підтвердило варіативність педагогічних поглядів на краєзнавчу проблематику в структурі підготовки фахівців. Механізм формування краєзнавчо-професійної компетентності професор В. Черняєв вбачав у вивченні природи краю в самій природі. Педагог акцентував, що теорія в науці є «виправданою» лише в тому випадку, коли положення «взяті із практики».

Аксіологічний аспект краєзнавства, як культурологічного елементу спрямованого на формування високоосвіченої особистості обґрунтував у своїх працях І. Срезневський. Проблема розвитку людського духу у взаємодії з силами природи краю досліджував І. Біликов. Розгляд питань взаємозв'язку природи і соціокультурної детермінації в краєзнавчому аспекті прослідковується в доробках Г. Павлуцького. Загалом, побудова навчально-виховного процесу досліджуваних закладів на освітньо-краєзнавчих традиціях підкреслила гуманістичну спрямованість педагогічної діяльності викладачів.

У розділі проаналізовано, що співробітники університетів презентували краєзнавство в контексті своєї педагогічної, наукової і громадської діяльності, яка випереджала суспільні запити. Аналіз документальних матеріалів засвідчив, що результати прогресивної освітньо-краєзнавчої діяльності професорсько-викладацького складу часто подавалися в перекрученій формі.

Вивчення науково-педагогічної спадщини викладачів університетів з проблем освітнього краєзнавства показало, що панування бездержавності та кріпацтва досліджуваної епохи не деформували становлення нової освітньої генерації, а навпаки – посилили інтерес до просвітницької діяльності.

Характер науково-краєзнавчих напрацювань викладачів університетів Наддніпрянської України (XIX – 20-х рр. XX ст.) розкривається у контексті аналізу авторських підручників та академічних курсів. Краєзнавчо зорієнтована педагогічна

спадщина діячів досліджуваних закладів характеризувалася варіативністю філософсько-історичних підходів до диференціації навчального матеріалу краєзнавчого змісту. Серед них доцільно виокремити: тематичний (В. Бессер), структурно-хронологічний (О. Лохвицький), проблемний (М. Максимович). Дослідженням з'ясовано, що творчі доробки учених характеризувалися дидактичною вираженістю, а система побудови змісту – відповідала вимогам природовідповідності, науковості, народності, зв'язку навчання із життям. Лектори значну увагу приділили першоджерелам, науковій та педагогічній літературі. Розробки викладачів були спрямовані на формування в студентській молоді мовленнєвої культури та виховання в них звички до систематичної розумової діяльності.

Науково-педагогічна спадщина діячів університетів з проблем освітнього краєзнавства відображала соціополітичні та наукові позиції педагогів, серед яких: офіційно-державна (С. Щоголев), ліберально-демократична (П. Рогович, К.Єльський), національно орієнтована (М. Халанський). Дослідженням офіційно-державного характеру притаманна заангажована позиція, епізодичність у викладі краєзнавчого матеріалу та відсутність відображення регіональної специфіки.

Структуротворчим для українського педагогічного краєзнавства став національно орієнтований підхід, оскільки через науку передавалися важливі самостійні державотворчі ідеї. Він спрямовувався на формування у вихованця почуття національної гордості та переконання в необхідності благоустрою рідного краю, держави загалом. Зокрема, П. Тутковський акцентував увагу на тому, що краєзнавчий матеріал за своїм змістом – глибоко національний, і лише в ньому можна віднайти народні описи устрою, побуту, звичаїв, традицій. Краєзнавчі розвідки ученого базувалися на народоцентризмі, що зумовило сприйняття українського народу як окремої нації.

Ліберально-демократична позиція, наголошується в дисертації, була характерна для вчених, які не нав'язували загальноросійських настроїв і водночас не усвідомлювали гострої необхідності змінити панівний державницький лад.

Систематизація архівних матеріалів і рукописів свідчить про те, що всі освітньо-краєзнавчі напрацювання педагогів еволюціонували як кількісно, так і змістовно – від описових фактологічних розвідок та публікацій джерел з коментарями до створення аналітичних, узагальнюючих праць.

Друковані матеріали переконують, що діяльність викладачів університетів Наддніпрянщини досліджуваного періоду не лише спрямовувала краєзнавчо-освітню підготовку студентської молоді, але й стала одним із факторів розвитку національної педагогіки. Краєзнавчий зміст педагогічної діяльності представників досліджуваних закладів освіти базувався на підготовці висококваліфікованих фахівців і вихованні справжніх патріотів. У подальшому змістовна наповненість наукових та педагогічних пошуків випускників довела важливість, фундаментальність теоретичного й практичного напрямів краєзнавчо-педагогічної діяльності, яку здійснювали їхні наукові наставники – викладачі.

Зроблено висновок, що краєзнавчо-освітня спрямованість підготовки фахівців в університетах Наддніпрянщини в досліджувану епоху функціонувала за умов

урізноманітнення змісту, форм, методів, принципів, засобів навчання та виховання. Активна діяльність на базі університетів значної за наповненням матеріальної бази, прогресивних за характером діяльності наукових товариств посприяли широкому розгортанню освітньо-краєзнавчої практики в Україні.

У третьому розділі «**Краєзнавчо-педагогічна діяльність викладачів і студентів університетів у дискурсі її впровадження в практику**» розкрито погляди педагогів Наддніпрянської України XIX – 20-х рр. XX ст. на проблеми розвитку освіти; розкрито системність впровадження краєзнавчого компонента в навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів.

Обґрунтовано, що на поч. XIX ст. перед представниками університетів Наддніпрянщини постала гостра необхідність змінити зміст освіти, спрямований на репродуктивні результати. Підкреслюється, що вихованці загальноосвітніх закладів були переважані фактажним матеріалом, що не містив краєзнавчого базису.

У розділі підкреслюється, що проблема наповнення шкільних дисциплін краєзнавчим елементом належала до найбільш пріоритетних у діяльності Київського, Харківського та Новоросійського університетів. Методичне бачення шляхів вирішення окресленої проблеми, як свідчать архівні та рукописні матеріали, у кожного педагога було індивідуальне.

Архівні документи свідчать, що упродовж XIX – 20-х рр. XX ст. представники університетів Наддніпрянської України окреслили напрямки освітньо-краєзнавчої діяльності, які забезпечили системність упровадження краєзнавства як педагогічної технології і змісту освіти в навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів, серед яких:

- створення в навчальному окрузі єдиного Комітету для постачання гімназіям місцевого матеріалу, необхідних навчальних підручників та посібників, що в свою чергу сприяло функціонуванню потужного краєзнавчо-освітнього осередку акумулювання і поширення місцевого матеріалу (К. Кесслер);
- прийняття на роботу у прогімназії викладачів природничих дисциплін, з вищою освітою і навичками проведення місцевих досліджень, що забезпечувало формування цілісної краєзнавчо-освітньої атмосфери в навчально-виховному процесі (С. Ходецький);
- викладання природничої історії, географії з елементами краєзнавства одним викладачем, який займається вивченням явищ природи, вміє проаналізувати рівень суспільного розвитку, звертає увагу на краєзнавчу складову, передає учням глибокі знання, уміння та навички ретроспективно осмислювати соціальний, економічний, політичний та культурний досвід краю (М. Федоров);
- перегляд навчальних планів і програм з метою наповнення їх краєзнавчим змістом і диференціації на такі складові: 1–3 класи – регулярні прогулянки і екскурсії формували в учнів цілісне уявлення про взаємозв'язок предметів, процесів і явищ у природі; 4–7 класи – вивчення природничих дисциплін на краєзнавчому ґрунті забезпечували розвиток особистості (В. Девісн);
- опрацювання спеціальної методики викладання дисциплін через поєднання краєзнавчо орієнтованого змісту з формами, методами і засобами навчання,

спонукало вихованців до повноцінного розуміння значення дисципліни для життєдіяльності в краю (С. Бобровський);

- введення у навчальний план гімназій факультативів з краєзнавства забезпечувало ознайомлення учнів з особливостями організації природи і життєдіяльності та сприяло реалізації поставлених виховних завдань (І. Азаркевич);

- підвищення рівня педагогічної майстерності і науково-краєзнавчої обізнаності учителя під час: розробки навчальних програм; написання підручників та посібників; комплектації наочних засобів; організації лабораторій, кабінетів, музеїв; наданні методичних рекомендацій (А. Рогович);

- розробка наочних засобів краєзнавчого змісту з допомогою викладачів, студентів, учителів та учнів (Н. Борисяк, Я. Вальц, А. Тишецький);

- формування у молодого покоління цілісного уявлення про природу краю та єдність усього живого, регулярні прогулянки і екскурсії сприяли розвитку спостережливості (М. Пирогов).

У цьому контексті спостерігається активне вдосконалення в закладах загальної освіти змісту, принципів, засобів, методів, форм навчання та виховання, спрямованих на формування краєзнавчої обізнаності. Педагоги відстоювали ідею домінування дидактичних принципів зв'язку теорії з практикою, науковості, доступності, виховного навчання, свідомості й активності, народності.

Відзначено, що завдяки подвижницькій діяльності представників університетів в обіг освітнього процесу загальноосвітніх закладів у XIX ст. увійшли такі форми реалізації краєзнавчо-педагогічного імперативу, як: навчання в лабораторіях та кабінетах, прогулянки, спостереження, екскурсії.

Зазначається, що діячі досліджуваних університетів упродовж XIX – 20-х рр. XX ст. працювали над наповненням навчально-виховного процесу закладів загальної освіти аксіологічним змістом.

У дослідженні виявлено, що досить плідною в освітньо-краєзнавчому аспекті була діяльність наукових товариств, які забезпечували заклади загальної освіти підручниками і літературою для позакласного читання, організували науково-популярні лекції. Професори, студенти і випускники університетів забезпечували належний рівень теоретичної роботи товариств, яка була пронизана демократичними тенденціями.

Упродовж досліджуваного періоду якісно й кількісно удосконалювалася система заходів краєзнавчого характеру і спрямовувалася на пробудження інтересу до пізнання рідного краю. Такий модернізований тип позаурочної краєзнавчої діяльності давав змогу учням розвивати творчі та комунікативні здібності, сприяв національно-патріотичному вихованню.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі вивчення та інтерпретації архівних і рукописних матеріалів уперше комплексно досліджено проблему науково-педагогічного краєзнавства в діяльності університетів Наддніпрянської України (XIX – 20-х рр. XX ст.). Внаслідок проведеного дослідження зроблено відповідні висновки.

З'ясовано, що становлення науково-педагогічного краєзнавства на теренах Наддніпрянської України зумовлювалося об'єктивними життєвими потребами вивчати особливості краю; появою викладачів-краєзнавців, які опрацьовували місцевий матеріал в умовах університетів та наукових товариств; впливом культурного вектора. Положення освітнього краєзнавства центрувалися на: загальнолюдських цінностях, домінанті простору і часу та водночас на сутності наукової й педагогічної діяльності.

Дефінітивний аналіз показав, що зміст категорій «педагогічне краєзнавство», «науково-педагогічне краєзнавство» формувався у процесі історичного й соціокультурного розвитку суспільства, наукового та науково-педагогічного осмислення. Ретроспективний аналіз вище зазначених чинників сприяв окресленню подальших напрямів краєзнавчих досліджень вченими університетів та впровадженням їх в практику професійної та загальної освіти.

На основі вивчення науково-педагогічної спадщини визначено траєкторії досліджуваної проблеми: початок XIX ст. – теоретичні й практичні аспекти науково-педагогічного краєзнавства розкривалися в системі діяльності класичної університетської освіти; середина XIX – початок XX ст. – відбувається теоретико-методологічне з'ясування змісту освітнього краєзнавства та запровадження його в практику загальноосвітньої підготовки через громадсько-педагогічну діяльність; 1917–1925 рр. – орієнтація освітньо-краєзнавчої діяльності на опрацювання українознавчої проблематики, розгляд краєзнавства як змісту, форми, методу, принципу та засобу навчання та виховання.

З'ясування і аналіз ролі університетів у системі вітчизняної освіти та освіти регіонів показали, що становлення науково-педагогічного краєзнавства в досліджуваних навчально-виховних закладах еволюціонувало в контексті системи «реформа – контрреформа». Початок XIX століття став ліберальним періодом стосовно університетів. Це проявилось у наданні їм автономії, насамперед підпорядкуванні нижчих ланок освіти. Спостерігалось легальне поширення краєзнавчих знань не лише в педагогічних колах, але й серед широкого загалу населення, яке зберігалось незважаючи на дисциплінарні та авторитарні управлінські зміни щодо університетів.

Опрацювання джерельної бази, музейних експозицій університетів дозволило з'ясувати, що краєзнавчо-освітня спрямованість фахової підготовки в умовах університетів характеризувалася формуванням: особистісних якостей фахівця, які визначали не лише його суто професійні характеристики, а й стиль мислення, рівень культури, інтелектуальний розвиток; здатності до освітньо-краєзнавчої діяльності, як методу виховання та формування особистості, з можливостями її переорієнтації

відповідно до змін у системі соціальних і культурних інститутів суспільства; ціннісних орієнтацій.

Аналіз історії розвитку університетів забезпечив об'єктивність розгляду поступальності і ефективності краєзнавчо-освітньої підготовки майбутніх фахівців в університетах Наддніпрянщини (XIX – 20-х рр. XX ст.), яка залежала від таких умов: чіткої зорієнтованості на дидактичних принципах (науковості, наочності, систематичності і послідовності, зв'язку теорії з практикою, свідомості та активності); систематичного використання адекватних засобів навчання; функціонування значної за обсягом краєзнавчо-матеріальної бази (бібліотек, науково-дослідних кабінетів, архівів, лабораторій, музеїв, ботанічних садів, обсерваторій); діяльності наукових товариств (класичної філології та педагогіки, філотехнічне, історико-філологічне, природодослідників), педагогічних відділів, гуртків та вечірніх курсів; активного функціонування екскурсій, експедицій, розкопок у різних регіонах України.

Система використаних методів і методик дослідження забезпечила всебічність розгляду: варіативності філософсько-історичних підходів до диференціації навчального матеріалу краєзнавчого спрямування (тематичний, структурно-хронологічний, проблемний); соціополітичної та наукової позиції викладачів (офіційно-державна, ліберально-демократична, національно орієнтована).

Вивчення освітньо-краєзнавчого досвіду дає можливість стверджувати, що професори, викладачі, науковці університетів України виступили системологами теоретичних основ вітчизняного науково-педагогічного краєзнавства. С. Куторга, В. Недлер, В. Талієв розробили понятійно-категоріальний апарат і методичний інструментарій досліджуваного феномену. Фундаментальна діяльність згаданих учених є домінуючою у формуванні наприкінці ХХ ст. основ природоохоронної та валеологічної діяльності; екологічного, естетичного й економічного виховання.

Теоретичний аналіз засвідчив, що системність впровадження краєзнавства в навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів відбувалося в контексті: удосконалення змісту (з формального на реальний); урізноманітнення принципів (зв'язку теорії з практикою, науковості, доступності, виховного навчання, свідомості й активності, народності), методів (з інформаційних на активні), форм (прогулянки, спостереження, екскурсії), засобів (написання підручників і посібників, розробка картографічних матеріалів) навчання та виховання.

Дослідженням виявлено ряд вимог, які спрямували навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів в освітньо-краєзнавче русло: а) створення в навчальному окрузі єдиного Комітету для постачання місцевого матеріалу; б) прийняття на роботу у прогімназії викладачів, котрі мають вищу освіту й краєзнавчо-дослідницький стаж; в) викладання одним викладачем суміжних дисциплін краєзнавчого змісту; г) розробка спеціальної методики викладання краєзнавчих дисциплін; ґ) введення краєзнавчих факультативів; д) підвищення рівня професійної майстерності педагога.

На основі дослідження архівних документів з'ясовано, що зміни політики в Україні сприяли толерантності щодо поширення знань про рідний край. В період українізації освітньо-краєзнавчу діяльність викладачі реалізовували в інститутах

народної освіти, створених в результаті закриття класичних університетів. Згортання українізації призвело до того, що сітка закладів освіти скорочувалася а дисципліни, які містили краєзнавчий компонент, увійшли до централізованої системи політосвіти. За рахунок підпорядкування змінювалося змістовне наповнення предметів, в результаті чого загальноосвітнє краєзнавство переорієнтувалося в економічне. Освітньо-краєзнавче питання, на той час не набуло педагогічного осмислення, оскільки були відсутні дидактичні засоби для ретроспективи досвіду набутого попередніми генераціями педагогічної думки.

Ретроспектива історико-педагогічного розгляду доводить наявність створення концепції педагогічного краєзнавства в контексті перспектив освіти, входження України до освітнього простору Європи.

Дисертаційна робота не вичерпує усіх аспектів поставленої проблеми, перспективи майбутніх досліджень пов'язані з поглибленням аналізу та систематизації персоніфікованого внеску представників педагогічного краєзнавства. Предметом подальших розвідок може стати всебічне осмислення навчальних курсів краєзнавчого циклу у класичних університетах України на різних етапах їх існування за різних суспільних та соціокультурних умов. Актуальним залишається аналіз методологічних та методичних пропозицій про ретроспективність педагогічного краєзнавства, поглиблення розгляду сутнісних ознак, реалій з'ясування освітнього краєзнавства як змісту, форми, методів та засобів педагогічної діяльності.

Перспективи подальшого опрацювання окресленої проблематики сприятимуть глибшому дослідженню змін, які характеризують новочасну педагогіку, обґрунтуванню тенденцій розвитку сучасної науки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Радьо Т. Ю. Проблеми освітнього краєзнавства у вітчизняній теоретичній спадщині / Т. Ю. Радьо // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: збірник. – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – Вип. 10. – С. 152–157. – (Серія 5: «Педагогічні науки: реалії та перспективи»).

2. Радьо Т. Ю. Освітньо – краєзнавча діяльність професора В. М. Черняєва / Т. Ю. Радьо // Гуманітарний вісник Переяслав – Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник. – Переяслав – Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав – Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, 2008. – Вип. 16. – С. 184–186. – (Серія: «Педагогіка, психологія, філологія, філософія»).

3. Радьо Т. Ю. Освітнє краєзнавство в педагогічній спадщині Джона Дьюї / Т. Ю. Радьо // Науково – методичний вісник «Джерела». – Івано-Франківськ: РВВ ОШПО, 2008. – Вип. 3–4. – С. 3–7.

4. Радьо Т. Ю. Проблема освітнього краєзнавства в педагогічній спадщині С.Русової / Т. Ю. Радьо // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ: БДПУ, 2009. – № 1. – С. 23–28. – (Серія: «Педагогічні науки»).
5. Радьо Т. Ю. Краєзнавство як історико-педагогічна проблема / Т. Ю. Радьо // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2009. – Спеціальний випуск. – С. 223–226. – (Серія: «Педагогіка»).
6. Радьо Т. Ю. Тенденції розвитку вітчизняного освітнього краєзнавства в ХІХ столітті / Т. Ю. Радьо // Історико-педагогічний альманах. – 2009. – № 1. – С. 93–95.
7. Радьо Т. Ю. Краєзнавчо-освітня підготовка фахівців у Новоросійському університеті (ХІХ ст.) / Т. Ю. Радьо // Наука і освіта: науково-практичний журнал. – Одеса: Південний науковий центр АПН України, 2009. – № 7. – С. 176–180. (Проект: «Якість вищої освіти та проблеми підготовки фахівців у вищій школі»).
8. Радьо Т. Ю. Освітнє краєзнавство як джерело модернізації змісту і підвищення якості освіти / Т. Ю. Радьо // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: збірник. – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – Вип. 18. – С. 218–222. – (Серія № 5: «Педагогічні науки: реалії та перспективи»).
9. Радьо Т. Ю. Проблема пропедевтики освітнього краєзнавства / Т. Ю. Радьо // Обрії: науково-педагогічний журнал. – Івано-Франківськ: РВВ ОППО, 2009. – №1 (28). – С. 61–63.

Матеріали наукових конференцій:

10. Радьо Т. Ю. До питання тезаурусу термінів (на прикладі з'ясування проблеми краєзнавства) / Т. Ю. Радьо // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Матеріали звітної-наукової конференції викладачів університету за 2008 рік / Упор.: Г.І. Волинка. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 198–199.
11. Радьо Т. Ю. Проблема краєзнавства в системі підготовки вчителя в Україні (40 – 50-ті рр. ХХ ст.) / Т. Ю. Радьо // Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / Упор.: Л.П. Вовк. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Книга II. – С. 292 – 297.

АНОТАЦІЯ

Дудка Т. Ю. Науково-педагогічне краєзнавство в діяльності університетів України (XIX – 20-ті рр. XX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2012.

Дисертація є першим комплексним історико-педагогічним дослідженням становлення і розвитку науково-педагогічного краєзнавства в університетах Наддніпрянської України упродовж XIX – 20-х рр. XX століття. Здійснено ретроспективний аналіз формування науково-педагогічного краєзнавства в Україні, визначено соціокультурні й організаційні передумови, що сприяли його становленню.

З'ясовано, що відкриття в XIX ст. на окресленій території класичних університетів слугувало домінантою у формуванні науково-педагогічного краєзнавства з подальшим впровадженням його у практику навчальних закладів. Розкрито генезу ідей освітнього краєзнавства, що характеризувалося урізноманітненням форм, методів та засобів навчання і виховання, формуванням нових напрямків дослідження.

Узагальнено внесок освітян Наддніпрянської України у розробку теоретичних і практичних аспектів проблем змісту краєзнавчої освіти. Визначено особливості їх ідей щодо спрямованості розвитку освіти, принципів, методів і засобів практичної реалізації у навчально-виховному процесі краєзнавчого імперативу.

Ключові слова: науково-педагогічне краєзнавство, Наддніпрянська Україна, краєзнавчо-педагогічна діяльність, теоретико-педагогічна спадщина, освітні імперативи.

АННОТАЦИЯ

Дудка Т. Ю. Научно-педагогическое краеведение в деятельности университетов Украины (XIX – 20-е гг. XX в.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2012.

Диссертация посвящена исследованию проблем научно-педагогического краеведения в университетах Приднепровской Украины (Харьковского, Киевского, Новороссийского) в XIX – 20-х гг. XX в.

Исследованы теоретико-методологические основы пропедевтики становления научно-педагогического краеведения в университетах Приднепровской Украины в XIX – 20-х гг. XX в. В данном теоретическом обобщении синтезировано суть

педагогического и научного краеведения. Определено, что формирование научно-педагогического краеведения происходило под влиянием социокультурных и организационных условий.

Сделано выводы, что открытие в XIX в. на указанной территории классических университетов способствовало формированию научно-педагогического краеведения с дальнейшим внедрением его в практику учебных заведений. Развитие его идей характеризовалось разнообразными формами, методикой, способами обучения и воспитания, формированием новых направлений исследования. Актуализирована проблема подготовки квалифицированных краеведов с глубокими знаниями и умениями организовать и задействовать к местным исследованиям население.

Краеведческая составляющая сыграла важную роль в структуре подготовки специалистов гуманитарного и естественноведческого профилей исследуемых университетов того времени. Новые краеведческие подходы преподавателей XIX – начала XX в. к учебно-воспитательному процессу стали определяющими векторами для педагогов отечественных учебных заведений разных уровней. Их деятельность была направлена на передачу молодому поколению ценных краеведческих идей. Краеведческий базис выпускника служил одним из критерий профессионализма, интегрированным показателем направленности личности к проведению дальнейшей деятельности в крае. Таким образом, творческая деятельность представителей отечественной педагогики стала источником формирования новых концептуальных основ образовательного краеведения.

В диссертации обобщены краеведческие наработки педагогов данного исторического периода, которые эволюционировали как количественно, так и качественно – от описательных фактологических разведок и публикаций источников с комментариями до аналитических, обобщающих работ.

Определены требования к преподаванию в классических университетах дисциплин краеведческого содержания: соотношения методов и объема их преподавания; разработка специальной методики преподавания; необходимость введения в учебные программы краеведческих факультативов; повышение уровня педагогического мастерства и научно-краеведческой эрудированности преподавателя.

В работе определено, что многогранная образовательно-краеведческая деятельность преподавателей в XIX – нач. XX ст. не ограничивалась университетами Приднепровской Украины. Преподаватели высших учебных заведений давали теоретические и практические рекомендации учителям местных школ, гимназий и коллегіумов о том, как правильно организовать и провести краеведческое мероприятие. Профессоры, которые были членами университетских научных обществ, разработали множество учебных материалов, которые использовали на занятиях ученики средних учебных заведений для ознакомления с местностью края.

Ключевые слова: научно-педагогическое краеведение, Приднепровская Украина, краеведческо-педагогическая деятельность, теоретико-педагогическое наследие, образовательные императивы.

ANNOTATION

Dudka T. Yu. Scientific and pedagogical regional ethnography in the activities of universities of Ukraine (XIX century – twenties of XX century). – Manuscript.

The Dissertation is submitted to the obtaining of scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences on the specialty of 13.00.01 — General Pedagogy and History of Pedagogy. — National Pedagogical Dragomanov University. — Kyiv, 2012.

Dissertation is the first comprehensive historic and pedagogical study of generation and development of scientific and pedagogical regional ethnography at the universities of Naddnipryanska Ukraine in the late XIX century – twenties of XX century. The work provides the analysis of regional ethnographic heritage of teaching staff and students of the universities in the context of scientific systematization of ethnographic knowledge and development of theoretical and methodical grounds.

There were analyzed the main guidelines of creation of ethnographical awareness of the students at the time of educational and research scientific work.

The work explored the process of creation at the Universities of Naddnipryanska Ukraine of scientific and pedagogical ethnography paradigm, and traced back the role of universities scientific societies and institutions, which to some extent were depicted by their printings.

Key words: scientific and pedagogical ethnography, Naddnipryanska Ukraine, ethnographic pedagogical activity, theoretical and pedagogical heritage, educational imperatives.

НБ НПУ

100154036

Підписано до друку 29.12.2011 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс.

Наклад 100 прим. Зам. № 777

Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.

(044) 239-30-26

